

Hankovszky Tamás

Az ész törvényhozása. Az ellentmondás elve és a negáció kategóriája Fichténél

Elhangzott az ELTE BTK Filozófia Intézetének és az NKFIH K 138745 kutatócsoportjának *Intellektuális szemlélet, ráció és tudattalan a német idealizmusban és a romantikában* című konferenciáján, Budapest, 2024. január 26.

1. Fichte mint Kant logikafilozófiájának folytatója

Az utóbbi másfél évtizedben több kutató is foglalkozott Fichte logikafilozófiájával, és meggyőzően bemutatta, hogy Fichténél a formális logika „a tudománytan mint filozófia alárendelt és önálló elemévé” vált,¹ amely csak a gondolkodás egy esetleges, szabad aktusa révén különíthető el a tudománytantól. Bár a tudománytan felfedezésének idején Fichte még kereste a logika számára az addigi méltóságának megfelelő helyet a tudományok rendszerében, később már csak pusztán empíriaként tekintett rá, és azt is kétségbe vonta, hogy tudomány volna.² A logika ilyen sorsa Fichte filozófiájában gyökerező immanens okokból következik. Hiszen ha az egyes tudományoknak nemcsak a tartalmát, de formáját is a tudománytan határozza és alapozza meg, akkor a logikának kell vesztítenie a filozófia korábbi története során birtokolt rangját és szerepét. A szakirodalom azt is feltárta és dokumentálta, hogy Fichte a logika értelmezésekor és értékelésekor Kanttal is szembefordult.³ Kifogásolta, hogy Kant „transzcendentális logikája mellett a közönséges logikát is meg kívánta őrizni és érvényesnek akarta tartani”,⁴ illetve, hogy nála a kategóriák metafizikai dedukciója a hagyományos logikából indult ki. A két filozófus felfogásának különbségéről a szakirodalomban adott részletgazdag képet most azzal szeretném kiegészíteni, hogy a kettejük közötti rokonságot emelem ki, mikor Fichte logikafilozófiáját a kanti kezdeményezések továbbfejlesztéseként és korrekciójaként mutatom be. A hagyományos logika leértékelését ugyanis nem Fichte kezdte el; ezen az úton már Kant elindult, amikor a logika helyett a transzcendentális esztétikát tette meg *organon*nak,⁵ vagy amikor a formális logika mellé – vagy bizonyos értelemben helyére – egy transzcendentális logikát állított. Fichte a logika besorolása és értékelése terén is az általa kezdeményezett úton járt, csak éppen – mivel következetesebb volt – messzebb ment rajta, mint

¹ Rebecca Paimann: *Die Logik und das Absolute. Fichtes Wissenschaftslehre zwischen Wort, Begriff und Unbegreiflichkeit*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 2006. 17. A logika ilyen felfogásának egyik okát összefoglalja: Rainer Schäfer: *Johann Gottlieb Fichtes »Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre« von 1794*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006. 40.

² Vö. Fichte: [Vom Unterschiede zwischen der Logik und der Philosophie selbst, als Grundriss der Logik und Einleitung in die Philosophie]. GA II/14, 193–400; 207.

³ Alessandro Bertinetto: „Wäre ihm dies klar geworden, so wäre seine Ktk. W.L. geworden“. Fichtes Auseinandersetzung mit Kant in den Vorlesungen über Transzendente Logik. In *Fichte-Studien* 33 (2009), 145–164.

⁴ Fichte: [Vom Unterschiede zwischen der Logik und der Philosophie selbst]. GA II/14, 346, vö. 344)

⁵ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. (ford. Kis János) Budapest, Atlantisz, 2004. 96. (B 63), vö. 113 (B 86)

ő maga. Kant filozófiájának szellemében döntött el olyan kérdéseket, amelyek nála még függőben maradtak, vagy talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy ezeket a kérdéseket Kant fel sem vetette, hiszen talán fel sem ismerete őket. A továbbiakban Fichte logikafilozófiáját Kant logikafelfogásának egy problémája felől fogom megközelíteni, egy olyan probléma felől, amelyet éppen Fichte rá adott megoldásának ismeretében a legkönnyebb észrevenni.

2. Két tézis Kant logikafilozófiájáról

Terjedelmi okokból Fichte logikafilozófiájának csak a kezdeteit fogom most tárgyalni, de még a tudománytan születésének logikai témákban gazdag korszakából is csak az ellentmondás elvével foglalkozom,⁶ mivel a vele kapcsolatos nézetek mind Kant, mind az ő esetében explicit megfogalmazást nyernek, ami lehetőséget ad az összehasonlításukra. Kant logikafilozófiájának vonatkozó elemeit azonban még vázlatosan sem tudom most áttekinteni. Mindössze két olyan előzetes állítást teszek, amelyek mellett máshol már részletesen érveltem,⁷ és amelyek a későbbiekben újra elő fognak kerülni.

Az első szerint Kant megkettőzte az általános logikát, mert transzcendentális logikája nem különös logika, vagyis nem egy sajátos tudomány (a metafizika) logikája, hanem éppúgy általános logika, mint az, amelyiket Kant így is nevez, mi pedig formális logikának hívunk. A kettő között az a különbség, hogy a formális logika *elvonatkoztat a tárgytól*, és „csakis gondolkodás pusztá formáját vizsgálja”,⁸ következésképpen a tapasztalati világról semmilyen információval nem szolgálhat, a transzcendentális logika viszont éppen *a tárgyakra irányuló* gondolkodással, a megismerés, illetve a megismerés tárgyainak törvényeivel foglalkozik. Kantnál a transzcendentális logikának objektív – vagy Fichte szóhasználatával – reális érvénye van.

⁶ Jóllehet Fichte elvet, amelyről itt szó van, amikor a tudománytan alaptételéből levelezze, „a szembeállítás tételének” nevezte (Fichte: A teljes tudománytan alapja. 1–3. §. (ford. Hankovszky Tamás) In *Magyar Filozófiai Szemle* 55 (2011) 3. 9–30; 18. (GA I/2, 267), azonosítható az ellentmondás elvével. Vö. Class Wolfgang – Alois K. Soller: *Kommentar zu Fichtes Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*. Amsterdam – New York, Rodopi, 2004. 110. A „szembeállítás tétele” és „az ellentmondás elve” a *Zürichi előadásokban* (Fichte: Zürichi előadások. (ford. Weiss János) In *Magyar Filozófiai Szemle* 48 (2004) 3. 323–349; 348 (GA IV/3, 47)) és a *Programiratban* (Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. Meghívóirat gyanánt a szerzőnek az e tudományról tartandó előadásaihoz. (ford. Felkai Gábor) In Felkai Gábor: *Fichte*. Budapest, Kossuth, 1988. 185–230; 226 (GA I/2, 148)) is szinonimaként jelennek meg. Vö. ellenben: Thomas Seeböhm M.: *Fichte's Discovery of the Dialectical Method*. In Daniel Breazeale – Tom Rockmore (szerk.): *Fichte. Historical Contexts/Contemporary Controversies*. New Jersey, Humanities Press, 1994. 24. A probléma részletes tárgyalását lásd: Stefan Schick: *Contradictio est regula veri. Die Grundsätze des Denkens in der formalen, transzendentalen und spekulativen Logik*. Hamburg, Meiner, 2010. 244–250.

⁷ Hankovszky Tamás: Kant transzcendentális logikája mint általános logika. In *Magyar Filozófiai Szemle* 59 (2015) 3. 29–42, Hankovszky Tamás: A tiszta logika kritikája és az ellentmondás elve Kantnál. In Blandl Borbála – Boros Bianka – Czétány György – Goda Mónika Melinda – Grósz Eszter – Kövári Sarolta (szerk.): *A kritika alakzatai*. Budapest, Áron, 2023. 71–83.

⁸ Kant: *A tiszta ész kritikája*. 108 (B 78)

A másik állításom szerint az ellentmondás elve egy a kanti keretek között megoldhatatlan problémát vet fel. Jóllehet Kant az elvet a formális logikához sorolja, főművében e besorolásnak ellentmondó megfogalmazásban rögzíti: „a tételt, mely szerint semmilyen dologhoz nem járul olyan predikátum, mely ellentmond neki, az ellentmondás elvének nevezzük.”⁹ Vegyük észre, hogy itt „Kant az ellentmondás elvét ontológiai és nem logikai tételként fogalmazza meg. Az elv dolgokról és azok tulajdonságairól beszél, nem pedig fogalmakról.”¹⁰ Így aztán hasztalan bizonygatja a szöveg az idézett meghatározás után, hogy az ellentmondás elve „csupán a logika területére tartozik, mivel az ismeretekre egyáltalán mint ismeretekre vonatkozik, tekintet nélkül a tartalmukra, és azt mondja ki, hogy az ellentmondás teljességgel megsemmisíti és megszünteti őket [mármint az ismereteket].”¹¹ Ha az elvet nem vehetjük szó szerinti értelemben is, ha nem tekinthetjük úgy, mint ami az objektumokról szól, akkor nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, miért nincsenek olyan zöld *tárgyak*, például fák, amelyek nem zöldek. Nehéz másképp látni, mint hogy az elv a lehetséges tapasztalat világára vonatkozó *a priori* ismeretet mond ki, nem pedig azt a hitet fejezi ki, hogy semmis az a *gondolat*, amely egy zöld dolgot nem-zöldnek vél. A probléma az, hogy Kant nem adott magyarázatot arra a tényre, hogy az ellentmondás elvével is „mintegy törvényt lehet szabnunk a természetnek”,¹² nem vette észre, hogy az ellentmondás elve valójában egy transzcendentális princípium. Nála az elve mindvégig „a metafizikai megismerés első elve” marad, amelyet azonban – szemben az elégséges alap elvével – elmulasztott „új megvilágításba” helyezni.¹³

3. Az ellentmondás elve Fichténél

Az ellentmondás elvének kritikai „megvilágítását” Fichte végezte el, amiből a logika új filozófiája bontakozott ki, még ha nem is egy csapásra, hiszen a kanti örökség még sokáig befolyásolta őt. A döntő lépést már az *Aenesidemus-recenzió* megtette, amely az ellentmondás elvének kétféle érvényéről tud. Az egyik, amelyet Fichte „formális és logikai érvényességnek” is nevez,¹⁴ abban áll, hogy ez az elv minden gondolkodást szabályoz, függetlenül a tárgyaktól, amelyekre a gondolkodás irányul. Az elvnek ezen kívül reális érvénye is van, amennyiben nemcsak a gondolkodás általános, absztrakt formáját határozza meg, hanem a tárgyakra

⁹ Kant: *A tiszta ész kritikája*. 184 (B 190)

¹⁰ Gerhard Seel: Die Einleitung in die Analytik der Grundsätze, der Schematismus und die obersten Grundsätze (A 130/B 169–A 158/B 197). In Georg Mohr – Marcus Willaschek (szerk.): *Kritik der reinen Vernunft*, Berlin, Akademie, 1998. 241.

¹¹ Kant: *A tiszta ész kritikája*. 184 (B 190)

¹² Kant: *A tiszta ész kritikája*. 164 (B 159)

¹³ Vö. Immanuel Kant: A metafizikai megismerés első alapelveinek új megvilágítása. (ford. Ábrahám Zoltán) In Kant: *Prekritikai írások*. Budapest, Osiris – Gond-Cura Alapítvány, 2003. 11–60. 20–31.

¹⁴ Fichte: Aenesidemus-recenzió. (ford. Hankovszky Tamás) In *Passim* 11 (2013) 1. 32–50; 34 (GA I/2, 43)

vonatkozó képzeink tartalmát is. Fichte szerint Kant – legalábbis „a pusztán elméleti filozófia esetében” – csak az elv formális érvényét ismerte el.¹⁵ Ez a megszorítás jelzi, hogy amikor Fichte az elv másik érvényéről, a reálisról beszél, igyekszik Kantnál is helyet találni neki. Ennek érdekében nem az általa adott megfogalmazás ontológiai jellegére hivatkozik, hanem arra utal, hogy – amennyiben nem szűkítjük az elméletire – a kanti filozófia reális érvényt tulajdonít az elvnek. Hogy pusztán a gyakorlati filozófiában van-e ilyen érvénye, vagy az elméleti és gyakorlati filozófia közös alapjában, azt a *Recenzió* homályban hagyja, de valószínűleg az utóbbiról van szó. Ha pedig az elvnek reális érvénye van a filozófia alapjában, akkor várható, hogy az erre az alapra épülő teljes rendszer minden részében, tehát az elméleti filozófiában is reális érvénye lesz, és a képzetek tartalmát, illetve a képzetek tárgyát is meghatározza. Mindenesetre az ellentmondás elvének reális érvényét a *Recenzió* az első említések az elme egy olyan tényével,¹⁶ később pedig egy olyan tettselekvéssel¹⁷ hozza összefüggésbe, amely „az elvet eredetileg meghatározza”.¹⁸ *A teljes tudománytan alapja* ismeretében kézenfekvő feltételezni, hogy e tettselekvésről beszélve Fichte szeme előtt már a *Recenzió*ban is a szembeállításnak a korai tudománytan második alaptételben leírt cselekvése lebegett.

A teljes tudománytan alapja az ellentmondás elvét a második alaptétel formájaként vezeti le. A korai művek tanúsága szerint a tudománytan alaptételeiben a tartalom és a forma olyan szorosan összetartozik, hogy „a pusztá formá helyességéből következik a belső tartalom realitása”.¹⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy az alaptételben a forma, még ha történetesen egy logikai elv is, episztemikus elsőbbséget élvezne a tartalommal szemben. Valójában egyenértékűek, hiszen a bizonyosság végső alapja nem a tartalomban, és nem is a formában, hanem a kettő szétválaszthatatlanságában rejlik.²⁰ A pusztá forma, más néven a logikai forma érvényessége csak származtatott érvényesség. Azért érvényes, mert a tudománytan formája, és mert passzol a tudománytan egy bizonyos tartalmához. Ez a tartalom a második alaptételben az én és a nem-én, amelyek az ellentmondás elve által leírt viszonyban állnak egymással.

A második alaptételben tehát az ellentmondás elvének reális érvénye van, ami azt jelenti, hogy nem arról van szó, hogy *ha* van egy *A* és egy $\sim A$, akkor az ellentmondás elvének logikai érvénye miatt szembenállónak kell őket *gondolni*, hanem arról, hogy az énnel szemben *tételeződik* egy nem-én, hogy az én és a nem-én *szembenállnak* egymással. Az ellentmondás

¹⁵ Fichte: Aenesidemus-recenzió. 34 (GA I/2, 43)

¹⁶ Fichte: Aenesidemus-recenzió. 34 (GA I/2, 44)

¹⁷ Fichte: Aenesidemus-recenzió. 36 (GA I/2, 46)

¹⁸ Fichte: Aenesidemus-recenzió. 34 (GA I/2, 44)

¹⁹ Fichte: Zürichi előadások. 330 (GA IV/3, 26)

²⁰ Vö. Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. 198–199 (GA I/2, 122)

formális logikai elvét a második alaptétel mint materiális elv tartalmától, az éntől és a neméntől elvonatkoztatva kapjuk meg. Mivel a tartalom és a forma az alaptételben „a legszorosabban összekapcsolódnak”,²¹ olyannyira, hogy egy alaptétel formája csak az alaptétel tartalmára igaz, vagyis az ellentmondás elvének – első közelítésben – csak az éntre és a nem-éntre van reális érvénye,²² e formális logikai elv a tapasztalati világ tárgyai esetében – egyelőre – csak az elgondolás, de nem a megismerés törvénye lehet, éppúgy, mint Kantnál.

4. A negáció kategóriája Fichténél

Kant mintegy megkettőzte az általános logikát, amikor a tárgyaktól elvonatkoztató formális logika mellé egy a tárgyakra vonatkozó transzcendentális logikát állított. Ám nem azért kellett így tennie, mintha a transzcendentális filozófia lényegileg két általános logikát követelne meg, hanem éppen azért, mert csak egyet, amely azonban *nem* azonos azzal, amely a kritika előtti filozófiában szorosan összekapcsolódott a klasszikus metafizikával, hiszen nemcsak a gondolkodás, hanem *a gondolkodástól független* dolgok törvényeit is tartalmazta. A megkettőzés célja egy olyan logika felállítása volt, amely a *nekünk adódó* tárgyakra való gondolkodás törvényeit és egyszersmind e tárgyakra a törvényeit is tartalmazza. Az imént bemutatott probléma, amelyet az ellentmondás elve Kantnál felvet, legalábbis Fichte szempontjából abból fakad, hogy az általános logika megkettőzése Kantnál nem teljes, hiszen az elv egyedül a formális logikához tartozik, és nem felel meg neki egy objektív, avagy reális érvényű transzcendentális elv. Az ellentmondás elve esetében tisztázatlan marad a *quid iuris* kérdés, vagyis hogy hogyan vonatkozhat *a priori* a tárgyakra, hogyan lehet a jelenségek törvénye is, és nemcsak az értelem használatáé. Ha az ellentmondás elve csak az analitikus ítéletek elve volna, továbbá ha az analitikus ítéletek nem volnának a korrespondencia értelmében is igazak,²³ vagyis ha az analitikus ítéletek szubjektumfogalmának nem felelne meg rendszerint egy ellentmondásmentes tárgy²⁴ a tapasztalati világban, akkor a *quid iuris* kérdést nem kellene feltenni. De nem ez a helyzet. Nemcsak a test *fogalma* tartalmazza a kiterjedés *fogalmát*, hanem *a tapasztalatban adott testek* is engedelmessé válnak az ellentmondás elvének, és mind kiterjednek, ahogy a *köztünk élő aglegények* is mind nőtlének. Kant a szóban forgó elv

²¹ Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. 215 (GA I/2, 137) – A fordítást módosítottam.

²² Vö. Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. 198–199 (GA I/2, 122)

²³ Hankovszky Tamás: Az analitikus ítéletek igazsága. In Tánzos Péter – Varga Rita (szerk.): „...amennyiben szellemi lények vagyunk”. *Tanulmányok Immanuel Kant aktualitásáról*. Budapest, L'Harmattan, 2016. 34–50.

²⁴ Egy tárgy ellentmondásmentes, ha ellentmondásmentes a fogalma (az a fogalom, amelyet kielégít).

esetében mégsem teszi fel a *quid iuris* kérdést, így nem is keres transzcendentális logikájában olyan elemet, amellyel a tárgyak ellentmondásmentességét megmagyarázhatná.

A korai Fichte ezzel szemben nemcsak az ellentmondás logikai elvét ismeri, hanem egy nyilvánvalóan transzcendentálisnak tekintet elvet, egy kategóriát is rendel hozzá, mégpedig a negáció kategóriáját. Miután *A teljes tudománytan alapjában* levezette a logikai elvet, egy belőle kiinduló absztrakcióval a kategóriát is levezeti.²⁵ A negáció kategóriájának levezetése tehát két lépésből áll, amelyet Fichte így ad elő. A tudománytan második alaptételéből („*az énnel teljességgel szembeállítódik egy nem-én*”) „elvonatkoztatással a $\sim A$ nem = A logikai tétel keletkezik, [... majd] ha teljesen elvonatkoztatunk az ítéles meghatározott cselekvésétől, és pusztán a szembeállítottságból a nem létre való következtetés formáját tekintjük, akkor a *negáció kategóriájához* jutunk.”²⁶

Még ha mondhatjuk is azt, hogy a kategória dedukciójának kiindulópontja az ellentmondás formális logikai elve ($\sim A$ nem = A), akkor sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy itt csak egy *újabb absztrakció* történik, amely abból absztrahál, ami a tudománytan tartalmaz második elvéből az előző absztrakciós lépés után megmaradt. Minden tételnek van formája, és van tartalma, és a tudománytan alaptételétől a logikai elvig vezető úton a tartalomtól (az éntől és a nem-éntől) vonatkoztattunk el. Ami megmaradt, az egy bizonyos forma. Fichte azonban kihasználja, hogy a tartalomtól való elvonás után visszamaradó forma nem egy merev tétel formája, hanem egy ítéleté, egy ítélesé: vagyis egy tételezés, egy cselekvés formája. Mivel a tudománytan alaptételei nem tényeket, hanem tettcselekvéseket fejeznek ki, az absztrakció első lépése után visszamaradó logikai tétel csak látszólag teljesen formális és tartalmatlan. Fichte szerint maradt benne valami, amitől még el lehet vonatkoztatni, mégpedig az ítéles cselekvése, az ítélo szubjektum aktivitása. Ha egy második lépésben ettől is elvonatkoztatunk, akkor egy kategóriát kapunk. „Fichte szerint a kategóriák nem mások, mint az én cselekvéstípusainak fogalmi rögzítései.”²⁷

5. Az ellentmondás elvének reális érvénye

A negáció kategóriája tehát *közvetlenül* egy formális-logikai elvből vezethető le, ezért a korai Fichténél „a kategóriák éppúgy feltételezik az ítéletek logikai formáit, mint Kantnál.”²⁸

²⁵ A negáció kategóriájának levezetése csak a 3. §-ban válik teljessé, ahol a kategóriák struktúrájába integrálódik. Vö. Nicolas Bickmann: *Kategorienduktion bei Fichte. Zu den ersten drei Grundsätzen der Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*. In Nicolas Bickmann – Lars Heckenroth – Rainer Schäfer (szerk.): *Kategorienduktion in der klassischen deutschen Philosophie*. Berlin, Duncker & Humblot, 2020. 70–86; 79, 84.

²⁶ Fichte: *A teljes tudománytan alapja*. 18 (GA I/2, 267)

²⁷ Schäfer: *Johann Gottlieb Fichtes ›Grundlage‹*. 43. Vö. Bickmann: *Kategorienduktion bei Fichte*. 76.

²⁸ Schäfer: *Johann Gottlieb Fichtes ›Grundlage‹*. 41.

Nyugodtan mondhatjuk, hogy Fichte itt is Kant útján jár – csak hogy messzebb megy raja, mint ő. Míg Kant nem mutatja meg, *hogyan* az ítéletek formái feltételezik az ítéelő szubjektumot, és még kevésbé azt, hogy *hogyan* feltételezik, addig Fichte a logikai formákat visszavezeti az énré, mégpedig az én cselekvésére.

Ha azt is meg akarjuk érteni, hogy az ellentmondás elve miért érvényes a tapasztalat tárgyaira, akkor figyelembe kell vennünk, hogy – még ha a kategóriák *végző soron* a tudománytan alaptételeiben, illetve az én tevékenységében vannak is megalapozva – a közvetítő tagok, a logikai formák sem lényegtelen elemei a dedukciónak. A kategóriák feltételezik a logikai formákat, *amennyiben* ezek az én tevékenységének és a tudománytan alaptételeinek is a formái. És jóllehet a hagyományos felosztás szerint, ha elvonatkoztatunk egy tétel tartamától, akkor a puszta formájához jutunk, és Fichte valóban az alaptétel *formájának* mondja az ellentmondás elvét, az a tény, hogy e formában még mindig van valami, amitől egy második lépésben el lehet vonatkoztatni, arra vall, hogy ez a forma, az ellentmondás elve, bizonyos értelemben még mindig tartalmaz forma. Ha tehát az ellentmondás elve *logikai* elv, akkor egy *tartalmi logika* elve. Nem arról van szó, hogy az alaptételből kiinduló első absztrakciós lépés tökéletlen volt, mert nem maradéktalanul vonatkoztatott el az alaptétel tartalmától, hanem arról, hogy a megmaradt tartalmi elem, nevezetesen a cselekvésnek a tételben jelen levő mozzanata (a tételezés), másfajta tartalom, mint amitől az első absztrakciós lépésben el kellett vonatkoztatni.

Ezzel azonban még nem válaszoltunk arra a kérdésre, hogy az ellentmondás elve a kategóriákhoz hasonlóan miért érvényes a tapasztalat tárgyaira. Alaposabban meg kell még vizsgálnunk az elv és a negáció kategóriájának viszonyát. Előbb azonban figyeljünk arra, hogy mivel a negáció kategóriája végző soron a második alaptételből származik, mindent, amivel rendelkezik, *közvetve* ebből a végző eredetből kap, és már a kategória *közvetlen* eredete, vagyis a logikai forma sem rendelkezik semmivel, ami ne lenne jelen a második alaptételben is, amelynek ő önálló formai mozzanata csupán. Hiszen ha birtokolna valami többletet az alaptételhez képest, azt a szabadságnak abból az aktusából kellene nyernie, amely a logikai formát eredeti tartalmától elkülöníti. Ám ez az aktus, amint azt a korai Fichte visszatérően hangsúlyozza,²⁹ az *absztrakció*, az *elvonatkoztatás*, a *megfosztás* aktusa. Semmivel sem *gazdagítja* a formát; ellenkezőleg, csak csökkenti azt a tartalmi gazdagságot, amellyel az az alaptételben még rendelkezett.

²⁹ Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. 215–216 (GA I/2, 137–138), Fichte: A teljes tudománytan alapja. 14 (GA I/2, 261)

Hasonlóképpen, a negáció kategóriája sem hordozhat mást vagy többet mint a logikai forma, amelyből absztraháljuk. Tartalma kizárólag abban áll, ami logikai eredetéből származik. Ezért ha – ahogy a kategóriáktól ez elvárható – transzcendentális tartalmat képes belevinni a tárgyakba, és reális érvénnyel rendelkezik a *tapasztalat tárgyaira* nézve, akkor az ellentmondás elvének is ugyanezzel a tartalommal és ugyanezzel az érvényességgel kell rendelkeznie, vagyis – bár eredetileg csak a második alaptételben volt reális érvénye, csak ennek tartalmára volt érvényes – reális érvényhez jut mindannak vonatkozásában, amire az ebből az alaptételből levezetett negáció kategóriája alkalmazható. Ha azt kérdezzük, hogy az e kategória által konstituált tárgyak miért ellentmondásmentesek, a magyarázat végső soron a tudománytan második alaptételéhez vezet vissza. Ennek az alaptételnek is a *formájára*, az ellentmondás elvére kell hivatkoznunk, amelynek eredeti érvényét a neki megfelelő kategória terjeszti ki a tapasztalati tárgyra. Ha az ellentmondás olyan elvét feltételezzük, amely az ellentmondásmentesség transzcendentális tartalmát helyezi a tárgyakba – vagyis amelyik a transzcendentális logikához tartozik –, akkor a tapasztalati világ dolgainak ellentmondásmentességére vonatkozó, Kantnál szükségképpen nyitva maradó kérdés ugyanúgy válaszolható meg, mint a tárgyak *a priori* megismerésére vonatkozó más kérdések, például, hogy miért nincs semmi ok nélkül. A tárgyak a megismerő szubjektumhoz, az énhez vagy észhez³⁰ igazodnak, amely törvényt szab nekik, egyebek mellett az ellentmondásmentesség törvényét. Az ellentmondásmentesség elve így transzcendentális elvek bizonyul.

³⁰ „az én nem más, mint az ész” (Fichte: Entwürfe zur Recension des Aenesidemus. GA II/2, 287–314; 287. Vö. Fichte: Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre. GA I/3,311–460 és GA I/4, 1–165; GA I/3, 313, valamint: Fichte: Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján. (ford. Berényi G.) In Fichte: Az erkölcsstan rendszere. Budapest, Gondolat, 1976. 75–474; 75 (GA I/5,21))